

РЕФЕРЕНТНІСТЬ ПОНЯТЬ ІНТЕРПРЕТАТИВНОЇ АНТРОПОЛОГІЇ К. ГІРЦА

Розглядається спосіб застосовування понять в антропологічній концепції К. Гірца. Визначаються теоретико-пізнавальні засновки концептуальної системи.

Ключові слова: референтність, поняття, універсалії, загальне, часткове, пояснення.

Рассматривается способ применения понятий в антропологической концепции К. Гирца. Определяются теоретико-познавательные предпосылки концептуальной системы.

Ключевые слова: референтность, понятие, универсалии, общее, частичное, объяснение.

The author esteems the mode of conceptual application in the anthropological conception of C. Geertz. The epistemological premises of conceptual framework are defined.

Key words: reference, concept, universals, generals, particulars, explanation.

Референтністю поняття називається спосіб, завдяки якому воно отримує свій референт, тобто визначає відповідний йому емпіричний матеріал. Вочевидь кожний дослідник теорії науки робить референтність понять одним з центральних пунктів дослідницької програми. Епістемологічній проблемі референтності відповідає філософська проблема вирішення універсалій. Її філософське бачення фокусується на процесі наділення абстрактного поняття змістом [5, с. 15-20]. Сцієнтистська перспектива антропології зворотна до філософської — з насичених змістом об'єктів вона виділяє спільне [4, с. 67].

Мета статті — аналіз способу формування референту понять антропології К. Гірца і визначення його теоретико-пізнавальних засновків.

Автор характеризує універсалії як «універсальні явища, що спостерігаються емпірично». Вони мають репрезентувати собою «дещо істотне», а не бути «порожніми категоріями». Універсалії повинні ґрунтуватися «на конкретних біологічних, психологічних або соціологічних процесах, а не просто абстрактно асоціюватися з «лежачими нижче реаліями»». Під час визначення «сутності людини» має бути можливість їх «переконливо обґрунтувати як основоположні елементи, в порівнянні з якими...численні часткові елементи культури чітко поставали би як другорядні». При цьому К. Гірц убачає логічне протиріччя між твердженням, що «релігія», «шлюб» або «власність» є «емпіричними універсаліями» і тією обставиною, яку антропологи вкладають у них «дуже багато

конкретного змісту». Адже твердження про те, що універсалії наділені єдиним змістом, суперечить тому факту, що вони мають різне наповнення в різних культурах [4, с. 50].

Автор укорінює поняття в сукупності відповідних йому феноменів. (таку тенденцію спостерігаємо й у філософії культури, яка наслідуює висновки англійського емпіризму — наприклад, у В. Дільтея [6, с. 273].) Відзначене К. Гірцем «протиріччя» — це закон зворотного співвідношення обсягу і змісту поняття. Але автор їх не розрізняє: він називає «змістом» і наповнення понять, що застосовані до матеріалу конкретних культур, і всю потенціально сферу їх застосовності (тобто їх обсяг). Застосовані до матеріалу конкретних культур поняття утворюють уявлення про відповідні об'єкти. Тому, в потрактуванні К. Гірца, обсяг поняття є тотожним змісту уявлення. Поняття втрачає здатність проектуватися на всю сферу можливих значень. Обсяг його референта зводиться до дійсного, наявного. Ось чому автор виявляє протиріччя між абстрактною властивістю поняття і фактом його застосовності до різних культурних контекстів. Таким чином, сторонами цього «протиріччя» є абстракція і реальність. Отже, автор ототожнює підставу пізнання і підставу буття [2, с. 436-444]. При цьому також формується «протиріччя» між «єдиним» та «множиною» (єдиною абстрактною властивістю і множиною фактів її застосування).

К. Гірц трактує універсалії не як інструменти класифікації, а як «першорядні» інстанції, що існують у культурній дійсності нарівні з «другорядними частковими елементами». Але терміни «часткове» й «універсальне» є понятійними класифікаціями об'єктів. Вони мовляться про об'єкти. Автор же перетворює предикат на суб'єкт. Отже, і поняття перетворюються на компоненти дійсності, уречевлюються. Відповідно до цієї перевернутої логіки не поняття мовляться про емпіричний матеріал, а емпірія — про поняття. Саме в такий спосіб формуються «емпіричні універсалії». Тут не йдеться про дедуктивну схему «вирішення універсальї». Навпаки: «уречевлення універсальї» замінюється на «універсальні уречевлення». Єдність поняття за такою схемою є не теоретичною інстанцією, що передуює емпіричному дослідженню, а його результатом (витягом з «універсальних уречевлень»). Але в такий спосіб автор не «перекреслює» абстракції, а лише слідує іншій абстрактній схемі — індуктивному висновку [8, с. 328]. Отже, універсальїя формується як спільне сукупності уявлень про різні об'єкти, тобто за тією ж самою формулою, що і схематизм категорій життя В. Дільтея [1, с. 36].

«Складність постулювання універсальї культури, котрі водночас були б чимось істотним», перешкоджає тому, щоб вони «спіралися на конкретні біологічні, психологічні або соціологічні процеси».

На думку К. Гірца, стратиграфічна концепція, котра перетворює культуру, психіку, суспільство й організм у відокремлені шари людського життя, ускладнює їхнє возз'єднання [4, с. 52]. Спосіб «відсилення до інваріантних зв'язків», запропонований для вирішення цієї проблеми Т. Парсонсом, К. Клакхоном і О. Г. Тейлором, виводить універсалії з людських потреб, що перебувають рівнем нижче [4, с. 52-53]. Так, на соціальному рівні робиться посилення на те, що всі суспільства мають відтворювати населення або розподіляти товари і послуги, що і пояснює універсальний характер родини або торгівлі; на психологічному рівні — на потребу персонального зростання, Едипів комплекс та ін. [4, с. 53].

На опінію К. Гірца, проблема тут полягає не у виявленні «загальної відповідності», а в тому, щоб подати її не просто як «дещо занадто абстрактне і невизначене». Необхідно обґрунтувати не тільки відповідність, але і взаємозв'язки між рівнями, які, на його думку, є «такими, що дійсно існують» [4, с. 53]. Згідно з висновками автора, спроба обґрунтування інваріантними зв'язками являє собою не «теоретичну інтеграцію», а інтуїтивну кореляцію фактів [4, с. 54].

Можна погодитися з тим, що в такому разі йдеться не про обґрунтування — пропонується лише варіант пояснення взаємозв'язку між рівнями. Але не можна прийняти твердження про реальне існування цих зв'язків. Багатощарова структура антропоїда є теоретичною конструкцією, а не реальністю. Кожному рівню цієї схеми відповідає сконструйований логікою артефакт — предмет галузевої науки, а не цілісний індивід. Тому рівні можуть взаємодіяти лише через посередництво логіки, а не напряму. Проблема взаємодії шарів аналогічна психофізичній проблемі. (Чому світова хвиля певної довжини викликає відчуття певного кольору? У який спосіб фізична розмірність (довжина хвилі) перекладається на розмірність психологічну (відчуття кольору)?). Та К. Гірец вважає, що всі наукові рівні мають єдиний предмет, єдину «розмірність», тобто отожднює цілісного індивіда (річ) з добутими з нього науковими конструкціями (предметами). Ця позиція апелює до філософії культури В. Дільтея, яка робить своїм предметом цілісного індивіда [6, с. 274].

«Інваріантність міжрівневих зв'язків» є за своєю суттю ствердженням їхньої логічної природи, (шару існування, емпіричній наявності фактів притаманна випадковість. Інваріантність означає незмінність і тому має природу трансцендентального обґрунтування). Отже, взаємодія рівнів може бути лише абстрактною, логічною, але не «реальною». Можна вважати ґрунтовним висновок автора про те, що в схемі «відсилення до інваріантних зв'язків» йдеться лише про «порівняння фактів», «аналогії» і «паралелі»

[4, с. 55]. Але це є необхідною ознакою названої пояснювальної схеми, а не її недоліком.

Необхідність розмежування пояснення і обґрунтування, підстави буття і підстави пізнання стає очевидним завдяки аналізу визначення поняття людини, запропонованого К. Гірцем. На його думку, нове формулювання концепції культури має привести до нового «визначення людини», основою якого є не «загальні емпіричні аспекти», а механізми, за допомогою яких «невизначеність уроджених здібностей» редукується до «конкретності його реальних досягнень». При цьому культура («накопичена сукупність значущих символів») розглядається як «головна основа його специфічності» [4, с. 56, 57]. (Відзначимо, що у версії К. Гірца йдеться про визначення людини, а не про визначення її поняття.)

Отже, біологічна «невизначеність уроджених здібностей» обмежується, конкретизується культурним фактором. Але і сама культура є складом можливостей, які можуть бути активовані. Цей арсенал, як самостійний предмет, у свою чергу, може розглядатися як «культурна невизначеність», котра набуває конкретної реалізації завдяки біологічним обмежувачам: наприклад, людина невисокого зросту не стає професіональним баскетболістом. На користь такої схеми індивідуальної визначеності свідчить поширеність терміна «люди з обмеженими можливостями». Можна вважати, що специфічність, котру, на думку К. Гірца, формує культурний фактор, є груповою, тобто вона визначає специфіку члена культурної групи, а не одиничну індивідуальність. Остання, радше, визначається за допомогою накладення індивідуальних біологічних обмежувачів на культурний арсенал групи.

Узагальнимо це так: автор формує пояснювальну схему, в котрій біологічний і культурний фактори сполучаються за принципом комплементарності. Ця схема може бути оберненою. (подібна оберненість притаманна і пояснювальній схемі виникнення «культурних інститутів» Б. Малиновського. Наприклад, інститут «соціальний контроль», за його версією, є «культурною відповіддю» на «імператив» необхідності контролю поведінки людини технічними, правовими або етичними вимогами. На нашу думку, «відповідь» й «імператив» можуть мінятися місцями: відповіддю на необхідність соціального контролю стануть правові й етичні вимоги [7, с. 120]). Ніщо не перешкоджає тому, аби пояснювальна схема К. Гірца містила б більшу кількість пояснювальних детермінант [3, с. 26]. Адже взаємодія факторів керується логічною структурою пояснювальної схеми, а не уявленням про стратиграфічну архітектуру індивіда.

К. Гірц підкреслює: «Концептуально розглядувана як набір символічних засобів...культура є сполучною ланкою між тим, ким люди можуть стати завдяки своїм уродженим здібностям, і тим,

ким вони...стають насправді...ми набуваемо...індивідуальності, керуючись культурними моделями, системами значень, що склалися історично...Культурні моделі при цьому є не загальними, а конкретними: ми маємо справу не просто зі «шлюбом», але зі специфічним набором уявлень...; не просто з «релігією»...» [Курсив мій — Ю. Б; 4, с. 65].

Таким чином, культурні уявлення утворюють зміст концепту людини. Але при цьому автор уречевлює процес формування уявлення. Наповнення поняття «людина» конкретним культурним змістом він ототожнює з процесом формування реального індивіда. Це відбувається завдяки ототожненню людини — «речі» з людиною — «предметом науки». У дійсності наповнення поняття є експлікацією, конструкцією, яка сформована з інших абстрактних понять. Воно не є конституюванням «сутності». Автор вибудовує пояснювальну модель, яка ґрунтується на зв'язку наукових картин біології та культурології. Але текстура цього зв'язку залишається нез'ясованою. І це дійсно неможливо зробити в рамках тієї позиції, яку обстоює К. Гірц, оскільки ця текстура несубстанціальна. Вона є не взаємодією культурного і біологічного субстантивів, а логічною конструкцією цієї взаємодії. Автор же зміщує предмет емпіричного дослідження антрополога з предметом теоретико-пізнавальної рефлексії подібно до того, як це робить В. Дільтей [1, с. 37].

Звернемо увагу на те, що насправді К. Гірц завжди говорить не про «реальності», а про поняття. Наприклад, «індивідуальність», яку ми згадували вище, є індивідуальністю поняття про члена культурної групи. Адже антропоїд, який набув «індивідуальності» за схемою К. Гірца, стає не особистістю, а типовим представником культурної групи. (навіть твердження автора про те, що О. Кромвель був типовим англійцем свого часу саме завдяки своїй незвичайності, нічого не повідомляє нам про самого О. Кромвеля. Але воно дозволяє мати уявлення про поняття індивідуальності, притаманне англійській культурі [4, с. 54].) Соціальний агент може набути індивідуальності як когнітивний об'єкт, тобто як антропоїдний субстрат специфічного культурного сенсу, як предмет, котрий конструює дослідник. Однак польовий антрополог розглядає свій предмет як незвичайну для представника його культури річ. Гарантована екзотичність маскує наявні в об'єкті логічні структури, які автоматично активуються в процесі контакту представників різних культур.

К. Гірц стверджує: «Сутність людини не можна визначати ані з точки зору лише його вроджених здатностей,..ані з точки зору лише зовнішніх форм його поведінки,..його слід визначати з точки зору сполучної їх ланки — з точки зору того, яким чином перше трансформується в друге, яким чином загальні можливості,

що закладені в людині, викристалізуються в його частковій життєвій ролі... Тією ж мірою, якою культура формувала...нас як єдиний людський рід, вона формує нас і як окремих індивідів»[Курсив мій — Ю. Б; 4, с. 65].

Необхідно відзначити, що «загальні можливості» є інструментами пояснення існування «часткових ролей». Але автор перетворює інструменти пояснення реальності в дійсні причини її формування (як ми покажемо нижче, це пов'язано з перетворенням абстрактних понять з інструментів дослідження на його предмет.) «Єдиний людський вид» також є інструментом класифікації, а не наявною сутністю. Але К. Гірц трактує його як дійсну інстанцію, що існує поряд з «окремими індивідами». Отже, в одному місці одночасно перебувають дві різні речі. Демонстрація того, яким чином загальні можливості перетворюються на «часткові ролі», являє собою пояснення фактів, а не трансформацію «загального» в «часткове». «Загальне» не може перетворитися на «часткове», тому що вони є абстракціями, поняттями. Але К. Гірц вважає, що вони — уявлення — репрезентаційні «дублікати» сукупностей фактів. Тому, згідно з його логікою, ці сукупності можуть взаємодіяти як однопорядкові «сутності» різного обсягу. Але «загальні можливості» є «загальним» у логічному сенсі спільного аргументу, тобто положення, застосовного до всіх елементів «часткової» сукупності. «Загальне» — пояснювальний інструмент, який застосовується до відповідного йому матеріалу — «часткового». Отже, «загальне» — когнітивний статус, «часткове» — статус існування.

Відповідно до цієї схеми автор прагне трансформувати буття абстрактного визначення в спосіб буття «людей конкретного типу» під час визначення специфіки яванського уявлення про те, «що означає бути людиною» [4, с. 66-67].

Сутність протистояння К. Гірца використанню «метафізичних ідеальних типів» полягає в спробі доведення небуття абстракцій і буття «емпіричних універсалій» [4, с. 67]. Під «абстракціями» автор розуміє поняття, які мають здатність проектування на всю можливу сферу значень. Поняття антропології, на його думку, існують як емпіричні універсалії, тобто сукупність фактів, які наводять на витяг одних і тих же загальних понять. Але перетворення абстракцій на універсальні емпіричні сукупності означає перетворення підстави пізнання на підставу буття. Позбавлення понять здатності завбачати потенціальні значення редукує сферу їхньої застосовності до наявного, існуючого. Автор не вважає те, що таке перетворення понять теж є абстрактною стратегією, яка у свою чергу потребує теоретико-пізнавального обґрунтування.

Відповідно до схеми перетворення суб'єкта на предикат, предметом розгляду К. Гірца стає абстрактне визначення. Завдання

полягає в тому, щоб «зрозуміти, що...означає або може означати в різних контекстах «бути людиною»» [4, с. 67]. За цією схемою дійсний предмет антропології (конкретне, складне культурне явище) перетворюється на засіб наближення до абстракцій: «У цій сфері досліджень шлях до загального, до...наукової простоти проходить крізь вивчення часткового, локального, конкретного, причому крізь вивчення, яке організоване...з точки зору теоретичного...аналізу фізичної еволюції, функціонування нервової системи, соціальної організації, фізіологічних процесів, розвитку культурних моделей та ін., а також, що особливо важливо, з точки зору взаємодії між усіма цими явищами» [4, с. 67].

Відзначимо, що автор знову припускається попередньої помилки: предмети різних наук (сконструйовані ними артефакти) приймаються за «самі явища», з яких вони були витягнуті. Тому антропоїд розглядається як «річ» (первісна сукупність явищ), а не предмет науки. Емпірична пов'язаність цих явищ із антропоїдним субстратом береться за логічне підґрунтя висновку про тождність наукових предметів, які поглинає «річ». Відповідно логічна взаємодія наукових предметів отожднюється з емпіричною пов'язаністю її явищ. У наведеному вище твердженні предмет (конкретне явище культури) перетворюється на інструмент дослідження, а інструменти дослідження (абстрактні поняття) — на предмет. Але «конкретне явище культури» (тобто уявлення про нього, що насправді має на увазі К. Гірц), саме є конструкцією, утвореною з абстрактних понять. Отже, згідно з цією логікою, абстрактні поняття мають передувати самі собі. Всі ці заплутаності є наслідками того, що поняття антропології мають формуватися теоретико-пізнавальною рефлексією, а не витягатися з емпіричних побудов польових досліджень, як вважає автор. Саме абстрактні логічні схеми, яких прагне уникнути К. Гірц, дозволяють вирішити проблему референтності.

На основі вищевикладеного ми дійшли таких висновків.

1. К. Гірц дотримує емпіристської позиції і відповідно до неї не розмежовує емпіричного і теоретико-пізнавального аспектів. Тому розгляд теоретичних питань поєднується з викладом результатів польових досліджень, що веде до перетворення інструментів дослідження (абстрактних понять) на предмет, а предмета (конкретного явища культури) — на інструмент конкретизації абстракцій.

2. Він виявляє протиріччя між єдиним обсягом універсалії та багатьма змістами результатів її застосування. Отже, поняття отожднюється з уявленням, а обсяг поняття — з його змістом.

3. К. Гірц перетворює концепт «абстракція» на концепт «емпірична універсалія». «Уречевлення універсалій» таким чином перетворюється на «універсальні уречевлення». Родова для поняття

здатність проектування на всю можливу сферу значень замінюється усіма дійсними сферами його застосування. Отже, можливе підміняється дійсним, єдине — множиною.

4. Редукція обсягу поняття до його змісту усуває поділ підстав буття і пізнання. Відбувається отождолення процесу наповнення поняття значенням і дійсного формування об'єкта, пояснювальні схеми беруться за саму дійсність. Стверджується одночасне існування одиничного і витягнутого з множини одиниць спільного.

5. Уречевлення понять підтримується нерозрізненістю концептів «річ» і «предмет». К. Гірц вважає, що сама наявність «речі» може бути основою взаємозв'язку шарів стратиграфічної схеми. Оскільки в названій схемі пов'язуються не частини «речі», а предмети різних наук (тобто абстрактні «артефакти»), то логічна природа їхнього зв'язку залишається нез'ясованою.

Отже, аналіз антропології К. Гірца дозволяє дійти висновку щодо необхідності самостійного теоретико-пізнавального визначення її предмета як багатшарової логічної конструкції. Перспективою подальшого дослідження може бути уточнення предмета антропології, що конституюється на межі понять «річ — предмет».

Список літератури

1. Брагін Ю. А. Герменевтичне коло як схема категоріального синтезу філософії життя В. Дільтея / Ю. А. Брагін // Вісник ХНПУ ім. Г. С. Сковороди «Філософія». — Х. : ХНПУ, 2010, Вип. 33. — С. 33–39.
2. Вебер М. Избранные произведения / М. Вебер. — М. : Прогресс, 1990. — 808 с.
3. Гемпель К. Г. Логика объяснения / К. Г. Гемпель. — М. : Дом интеллектуальной книги, 1998. — 240 с.
4. Гирц К. Интерпретация культур / К. Гирц. — М. : РОССПЭН, 2004. — 560 с.
5. Гуссерль Эд. Собрание сочинений. Т. 3 (1). Логические исследования. Т. II (1) / Эд. Гуссерль. — М. : Гнозис, Дом интеллектуальной книги, 2001. — 471 с.
6. Дильтей В. Собрание сочинений в 6 т., Т.1: Введение в науки о духе / В. Дильтей. — М. : Дом интеллектуальной книги, 2000. — 762 с.
7. Малиновский Б. Научная теория культуры / Б. Малиновский. — М. : ОГИ, 2000. — 208 с.
8. Mill J. S. System of Logic Rationative and Inductive Being a Connected View of the Principles of Evidence and the Methods of Scientific Investigation / J. S. Mill. — v.1, 8-th edition, London: Longmans, Green, Reader and Dyer, 1872. — 563 p.

Надійшла до редколегії 10.11.2011 р.